

در اندیشه فردای نسخه‌های خطی

دکتر حبیب‌الله عظیمی*

چکیده

طبق بررسی‌هایی که اخیراً صورت گرفته است، ایران تخمیناً با دارا بودن پانصد هزار نسخه خطی، مقام نخست را از این لحاظ در جهان حائز است. احراز این مقام، توجه بیشتر به نسخه‌های خطی را ضروری می‌نماید و باید در این باره تمهیدات بسیار اندیشیده شود و تلاش‌های گسترده تحقق یابد. کتابخانه‌ها، مراکز پژوهشی و علمی و فرهنگی و... با طرح برنامه‌های وسیع، صحیح و دقیق می‌توانند از بروز بحران برای نسخه‌های خطی در دهه‌های بعد جلوگیری کنند و در شناخت، حفاظت و احیاء هر چه بهتر و بیشتر این ذخایر معنوی، توفیق بسیار حاصل کنند. برنامه‌ریزی‌هایی که از جانب کتابخانه‌ها و... می‌تواند برای نسخه‌های خطی صورت گیرد، عبارتند از: شناسایی مجموعه‌های خطی و اختصاص بودجه بیشتر جهت فراهم‌آوری و خرید نسخ خطی، ترغیب و تشویق اهدا کنندگان و فروشندگان نسخه‌های خطی به کتابخانه و مراکز معتبر دولتی، ایجاد دوره‌های آموزشی جهت فهرست‌نگاری کتب خطی و نسخه‌شناسی، برگزاری و تشکیل میزگردهای تخصصی در موضوعات فهرستنویسی، کتابشناسی، نسخه‌شناسی و برنامه‌های نرم‌افزاری ویژه نسخه‌های خطی، یکسان‌سازی شیوه‌های فهرست‌نگاری نسخ خطی با ایجاد کمیته‌های کارشناسی. ایجاد ارتباط میان کتابخانه‌ها و مراکز معتبر

*. عضو هیأت علمی و فهرست‌نویس نسخ خطی کتابخانه ملی.

داخلی و خارجی جهت تبادل میکروفیلم نسخه‌های خطی و انتقال تجربیات در زمینه شیوه‌های فهرستنویسی و آموزش، دایر کردن آزمایشگاه‌های تخصصی در جهت شناخت عناصر مختلف نسخه‌شناسی همچون مرکب، رنگ، کاغذ و... تشکیل انجمن صنفی فهرست‌نگاران، مرمت‌کاران، مصحفان و....

کلید واژه: نسخه‌های خطی، نسخه‌شناسی، فهرست‌نویسی، مرمت، خرید نسخه‌های خطی، آموزش فهرست‌نویسی، میکروفیلم.

تا به حال چنین مطرح می‌شد که کشور ترکیه با داشتن حدود ۳۰۰,۰۰۰ نسخه خطی، اولین رتبه را در دنیا از حیث تعداد نسخه‌های خطی دارد؛ و تعداد نسخه‌های خطی موجود در ایران نیز نزدیک به رقم موجود در ترکیه تخمین زده می‌شد. اما مطابق با بررسی‌هایی که اخیراً صورت گرفته، این تعداد در ایران نزدیک به ۵۰۰,۰۰۰ نسخه تخمین زده می‌شود. اعتماد به این تخمین اخیر، دو نکته را در پی خواهد داشت: اول آنکه کشور ایران اولین رتبه را در دنیا از حیث تعداد نسخه‌های خطی دارد. دوم آنکه فاصله نسخه‌های خطی فهرست شده در ایران با فهرست نشده بسیار است.

این دو نکته نیز تبعاتی کم و بیش خوشایند و ناخوشایندی را بدنبال دارد. پیامد نکته اول اینکه برای ما ایرانیان باعث مباهات و غرور است که میراث گرانقدر دانشمندان ایرانی و اسلامی در سده‌های گذشته تا حد وسیعی در این کشور بر جای مانده است. لکن صرف بسنده شدن به این مباهات کافی نیست، بلکه تمام مراکز و مؤسسات علمی و پژوهشی داخل کشور که جمع‌آوری، نگهداری، سازماندهی و اطلاع‌رسانی این میراث گرانبها جزء وظایف آنهاست، باید عزم قوی‌تری را در این راستا جزم نمایند و تلاش جدی‌تری نمایند تا با برنامه‌ریزی صحیح و درست در زمینه‌های مختلفی همچون اعتماد سازی مجموعه داران، بالا بردن توان تخصصی و بودجه‌ای خود در جذب نسخه‌ها در گام نخست به شکل منطقی و صحیح این آثار را جمع‌آوری یا شناسایی کنند تا از خروج غیر قانونی آنها جلوگیری شود. در همین راستا مواد قانونی حمایت از اهدا کنندگان و فروشندگان این آثار به مراکز معتبر دولتی تصویب شود تا مجموعه‌داران ضمن تشویق و مبادرت به این کار، از امتیازات قانونی خاص نیز بهره ببرند. در گام بعدی راهکارهایی برای سازماندهی سریع‌تر و بهتر نسخه‌های شناسایی

شده اندیشیده شود.

پیامد نکته دوم؛ تاکنون حدود ۱۳۰,۰۰۰ نسخه خطی داخل کشور فهرست‌نویسی شده است. بدون شک پس از جذب مجموعه‌های خطی در مراکز و کتابخانه‌های معتبر داخلی و یا شناسایی اولیه آنها در کتابخانه‌های شخصی، فهرست کردن آنها امری ضروری است تا اولاً مالکیت معنوی آنها برای کشور تثبیت شود و ثانیاً این امکان فراهم آید که محققان به مفاد آن آثار دسترسی پیدا کرده و آن متون را احیا کنند. واقعیت این است که تعداد فهرست نگاران نسخ خطی در داخل کشور انگشت شمار و در خارج از ایران نیز انگشت شمارتر است. ارسال گزارش‌های سرکنسولگری‌های جمهوری اسلامی ایران در کشورهای هم‌چون هند از وضعیت اسفبار آثار خطی فارسی کتابخانه‌های مشهوری همچون کتابخانه آصفیه و کتابخانه خطی دانشگاه عثمانیه در حیدرآباد هند و یا گزارش‌های رایزنی‌های فرهنگی جمهوری اسلامی از لزوم رسیدگی به نسخه‌های خطی فارسی و عربی در کشورهای مختلف به لحاظ شناسایی و فهرست‌نگاری، یا به لحاظ نگهداری و حفاظت آنها تأییدی بر این مطلب است.

بدین لحاظ، علاوه بر آموزش نگهداری و مرمت، آموزش تخصصی فهرست‌نویسی کتب خطی جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند و تبعاً عناصری همچون: شناخت علوم مختلف و سیر تاریخی آثار در علوم مختلف، تسلط به ادبیات و زبان عربی، آشنایی کامل با منابع کتابشناسی و رجالی، شناخت مقوله‌های نسخه‌شناسی، استفاده از تجربیات استادان سالخورده و بهره‌مندی از مزایای شیوه سنتی فهرست‌نویسی خطی، توجه به شیوه‌های نوین و نزدیک شدن به شیوه استاندارد محلی و منطقه‌ای با دخالت دادن برنامه‌های نرم‌افزاری خاص نسخ خطی از عوامل مهم و پایداری در فرآیند آموزش به شمار می‌آید. پس باید با تکیه بر نسخه‌های خطی در این عناصر اندیشه کنیم.

نتیجه آنکه تا زمانی که گمان می‌کردیم تعداد نسخه‌های خطی موجود در کشور تقریباً ثابت مانده و اینها کماکان در حال فهرست شدن می‌باشند، به این سمت منتهی می‌شدیم که تا آخر دهه ۹۰ کار فهرست‌نویسی خطی به پایان می‌رسد و سپس هشدار می‌دادیم که از حال به فکر توسعه دادن و علمی کردن نسخه‌شناسی برای دهه بعد باشیم تا دچار بحران نشویم. اما اکنون که مشاهده می‌کنیم با شناسایی مجموعه‌های خطی جدید در داخل کشور، آمار موجودی سالیانه این آثار ارزشمند رو به افزایش قابل توجهی است، پس هشدار می‌دهیم که جذب کردن سریع این آثار در کتابخانه‌ها و مراکز معتبر و بالتبع حفاظت و نگهداری صحیح، سازماندهی و فهرست‌نویسی آنها امری

حیاتی است و قطعاً نیاز به برنامه‌ریزی دارد. با برنامه‌ریزی جدی‌تر، صحیح‌تر و دقیق‌تر در جهات مذکور می‌توان از بروز بحران در دهه‌های بعدی برای نسخه‌های خطی جلوگیری نمود.

اما سهم سازمان‌ها و کتابخانه‌ها و مراکز دولتی معتبر در این برنامه‌ریزی‌ها:

۱. هر کدام از آنان به سهم خود تلاش نمایند تا بودجه بیشتری را جهت فراهم‌آوری و خرید نسخه‌های خطی جذب کنند به‌علاوه در فرآیند قیمت‌گذاری و پرداخت قیمت تسهیلات و سرعت بیشتری لحاظ گردد.
۲. شناسایی، جمع‌آوری و خرید مجموعه‌های خطی داخل کشور با دقت و سرعت بیشتری انجام گیرد.
۳. برنامه‌های متمرکزی جهت تشویق اهدا کنندگان و فروشندگان مجموعه‌های خطی به مراکز دولتی و معتبر تدوین و اجرا گردد.
۴. میزگردهای تخصصی و کارگاه‌های آموزش در موضوعات فهرست‌نویسی، کتابشناسی، نسخه‌شناسی و برنامه‌های نرم‌افزاری ویژه نسخ خطی با همکاری و تعامل مراکز مذکور برگزار شود و حاصل آنها در ویژه‌نامه‌هایی (نشریات تخصصی) چاپ و منتشر شود.
۵. دوره‌های آموزشی کوتاه مدت با هماهنگی سازمان مدیریت و دوره کارشناسی ارشد نسخ خطی با هماهنگی وزارت علوم توسط مراکز مذکور برگزار شود.
۶. کمیته‌های کارشناسی با مشارکت مراکز مذکور تشکیل شود تا شیوه فهرست‌نویسی خطی و برنامه‌های نرم‌افزاری نسخ خطی آن مراکز حتی الامکان نزدیک و یا یکسان گردد.
۷. تعامل مناسب بین کتابخانه‌ها و مراکز معتبر داخلی با کتابخانه‌ها و مراکز معتبر دنیا در جهت مبادله میکروفیلم، فهرست‌ها و انتقال تجربیات در زمینه‌های شیوه‌های فهرست‌نویسی و آموزش آن برقرار گردد.
۸. با همکاری مراکز داخلی، آزمایشگاه‌های تخصصی در جهت شناخت عناصر مختلف نسخه‌شناسی همچون مرکب، رنگ و کاغذ و علمی کردن آنها دایر شود.
۹. فهرست‌نویسان، کتابشناسان، قیمت‌گذاران، کارشناسان مرمت و آفت زدایی، کارشناسان نرم‌افزار و کلیه کارشناسان که به نحوی با نسخ خطی در ارتباط هستند، در ذیل تشکل غیر دولتی در کنار یکدیگر جمع شده و با حمایت مراکز دولتی در طراحی و اجرای برنامه‌هایی از این قبیل مشارکت نمایند.